

A MAGYAR
KÖNYVSZEMLE

← ÉS A

MOKKA-R
EGYESÜLET
FÜZETEI * 8

A MAGYAR
KÖNYVSZEMLE

← — ÉS A
MOKKA-R
EGYESÜLET
FÜZETEI * 8

ALEXANDER MULTIFRONS

TANULMÁNYOK
A 90 ÉVES
DÖRNYEI SÁNDOR
TISZTELETÉRE

ARGUMENTUM KIADÓ
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár,
a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Irodalomtudományi Intézete
és a MOKKA–R Egyesület
az MTA Könyvtár és Információs Központ közreműködésével.

Sorozatszerkesztő

MONOK ISTVÁN

A kiadói program vezetője

BOKA LÁSZLÓ

Szerkesztette

PERGER PÉTER

A borítón

JOHANN WEBER: *Ianus bifrons*
(Lőcse 1662, RMNY 3047) című műve
rézmetszetes díszcímlapjának részlete látható.

© A kötet szerzői, 2016

© Argumentum Kiadó, 2016

© Országos Széchényi Könyvtár, 2016

Tartalom

Alexander multifrons, azaz a sokarcú, sokoldalú Dörnyei Sándor	9
Tabula gratulatoria <i>Isten éltesse sokáig az ünnepeltet!</i>	11

A JÓ BARÁT

SÁROSI BÁLINT: Sándor	15
-----------------------------	----

AZ ORVOSTÖRTÉNÉSZ

DEÁK ESZTER: „A Betegségnek Árnyéka se környékezi Kisededünet.” <i>Kiss József három levele Széchenyi Ferencnek</i>	19
KÖRMENDY KINGA: Az esztergomi székesegyházi könyvtár orvosi kódexe az 1543 előtti könyvállományban	25
MADAS EDIT: Szent Márton chablis-i gyógyító csodája az Ernst-kódexben <i>Mit keres egy magyar gróf Burgundiában a honfoglalás korában?</i>	29
P. VÁSÁRHELYI JUDIT: Samuel Spielenberger ismeretlen verse és albumbejegyzése	35
KATARÍNA PEKAŘOVÁ: Adalékok a felső-magyarországi iskolaorvosok működéséhez	39
SARBAK GÁBOR: Csodás gyógyulások Remete Szent Pál közbenjárására	47
SZELESTEI N. LÁSZLÓ: Komáromi János Péter Vas vármegyei főorvos nyugdíjazási kérelme	53
VARJASSY PÉTER: Separatio leprosorum – a leprások egyházi elkülönítése a középkori Európában	59

AZ ORVOSI BIBLIOGRÁFUS

DEÁKY ZITA: Az orvosi értekezések jelentősége a néprajztudomány számára	71
KAPRONCZAY KATALIN: Fejezetek az orvosi bibliográfia, lexikográfia múltjából	77
KISS LÁSZLÓ: A Csehországból érkezett medikusok disszertációi a magyar orvosi karon 1770 és 1849 között	85

A GYÓGYSZERÉSZET-TÖRTÉNÉS

DOBSON SZABOLCS: A gyógyszeripar felemelkedése, a szintetikus gyógyszerek dominanciájának kialakulása	95
HENDE FANNI–KORONDI ÁGNES: Gyógyító szavak és füvek <i>Egy XVI. század eleji kéziratos receptgyűjtemény margójára</i>	103
KISDI KLÁRA–LAUF JUDIT: Gyógyír a püspöknek <i>Az orvosi receptek titkai Filipec János pontifikálásában</i>	109

A HUNGARICA-BIBLIOGRÁFUS

PERGER PÉTER: Zsámboky János Plautus-edíciójának ismeretlen kiadása és hazai olvasója	119
SZVORÉNYI RÓBERT: Eperjesi Serédy Márton publikálatlan magyar verse és annak forrása	123

A SAJTÓ BARÁTJA

PÉTER MIHÁLY – PÉTER H. MÁRIA: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvosi szakosztálya és a 140 évvel ezelőtt megjelent folyóirata, az <i>Értesítő</i>	131
RÓZSA MÁRIA: Publikáló orvosok a Habsburg-monarchia német nyelvű sajtójában a hosszú XIX. században	137
V. ECSEDY JUDIT: Egy meghiúsult újságról	143

A MINDEN IRÁNT ÉRDEKLŐDŐ HUMANISTA

CSOBÁN ENDRE ATTILA: Nutrix ejus Terra est <i>Alkímiai, orvosi szimbólumok egy XVII. századi díszcímlapon</i>	153
GAZDA ISTVÁN: A Magyar Tudós Társaság elveszettnek hitt 1848-as magyar nyelvtankönyvei	161
KOVÁCS ESZTER: Rumer Gergely irodalmi munkássága	169
MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS: Műveltség	175
PERJÁMOSI SÁNDOR: A szegedi Délvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesületének megalakulása	179
Dörnyei Sándor műveinek bibliográfiája	185
Rövidítések jegyzéke	199
Személynévmutató	201
Helynévmutató	210

MADAS EDIT

Szent Márton chablis-i gyógyító csodája az Ernst-kódexben

*Mit keres egy magyar gróf Burgundiában a honfoglalás korában?**

A Pannonhalmi Főapátság és az Országos Széchényi Könyvtár 2016-ban, a Szent Márton-év alkalmából közzéteszi a legkorábbi Magyarországon másolt Szent Márton-életrészeket tartalmazó *Ernst-kódexet*.¹ A XII. századi kézirat egyúttal Szent István király Nagyobb- és Kisebb legendájának első fennmaradt forrása is. Ernst Lajos műgyűjtő érdeklődését természetesen a Szent István-legendák keltették fel, amikor a kódex 1928-ban egy német antikvárius kínálatában felbukkant. Nemcsak megvásárolta, hanem fedezte feldolgozását és a legendák azonnali kiadását is.² A kódexet 1934-ben adta tovább az OSZK-nak (Cod. Lat. 431).

Az *Ernst-kódex* Szent Mártonra vonatkozó szövegei egyetlen csoda kivételével jól ismertek, sőt gyakran együtt is hagyományozódtak, „Martinellus” összefoglaló névvel szokás hivatkozni rájuk. A kortárs és tanítvány Sulpicius Severus (†425 k.) Szent Márton-életrajzáról, leveleiről, Mártonról szóló Dialógusairól van szó, amelyeket ezúttal néhány rövid, Tours-i Szent Gergelytől (†594) kölcsönzött szöveg egészít ki, s egy Genovéa nevű, születésétől fogva süketnéma leány csodás gyógyulásának leírása zár le.

A Szent Márton tours-i püspök (†397) sírjánál történt csodák egy gazdag gyűjteményét Tours-i Szent Gergely tette közzé mintegy 200 évvel Márton halála után.³ Az *Ernst-kódex* gyógyító csodája – szemben az idézett gyűjteményben olvashatókkal – nem rövid lejegyzés, hanem egy tudatos szerző jól megszerkesztett elbeszélése. A születésétől fogva néma Theodemundus gyógyulása hasonló módon zajlott le Tours-ban,⁴ mint Genovéaé Chablisban: mindkettőjük szájából vér tört elő, mielőtt értelmesen megszólaltak. Theodemundus története néhány mondat csupán, Genovéaé viszont több mint öt lap kódexünkben.⁵ Tours-ban rendszeresen jegyzőkönyvbe vették a csodákat, a kultuszhelyen a gyógyulni vágyók élettörténete másodlagos, a gyógyulások ténye a lényeg. A chablis-i csodával azonban a kortárs elbeszélőnek önálló mondandója volt a szülői kegyetlenségről, a szent közbenjáró erejéről és az isteni irgalmasságról. A szerző jelen van

* A tanulmány az MTA–OSZK Res Libraria Hungariae Kutatócsoportban készült.

¹ Ernst-kódex (OSZK, Cod. Lat 431). Hasonmás és tanulmánykötet, Bp., Pytheas, 2016.

² *Legendae Sancti regis Stephani: Szent István király legendái*, A legrégebb kézirat alapján az Ernst-kódex hasonmásával közrebocsátotta VARIJÚ Elemér, Bp., Singer-Wolfner, 1928.

³ GREGORIUS THURONENSIS, *De miraculis s. Martini: lib. 1–4 = Patrologia Latina* 71, 913–1010.

⁴ *Uo., Lib. 1, cap. 7*, 921.

⁵ ff. 103v–106r.

a történet elbeszélésekor: egy rövid, személyes bevezetőben üdvtörténeti keretbe helyezi az előadandó mirákulumot, az elbeszélés vége felé pedig jelzi, hogy jobbnak látja nem megnevezni a lány élő testvéreit, szemben a már elhunyt apával.

A történetben szereplő Chablis (Capoleia) helynév alapján Maurice Coens 1932-ben – egy évtizednyi pontossággal – 875 és 885 közé datálta a csodát.⁶ Ekkor nyugodott (quiescebat) ugyanis Szent Márton tisztelendő teste (venerandum corpus) a chablis-i Szent Márton-templomban, ahol a süketnéma Genovéva csodás gyógyulása végbement. A normannok támadása elől menekítették ide a tours-i Szent Márton-székesegyház kanonokjai a szent földi maradványait. A területet Kopasz Károlytól kapták 867-ben, 875-ben már állt a Szent Márton tiszteletére épített templom. (Az Auxerre-től mintegy 20 km-re fekvő Chablis ma kiváló boráról ismert.)

A történet a süketnéma kislány megszületésével kezdődik a langres-i (Lingoniensis) egyházmegyében. Az elsőszülöttre büszke előkelő család először azt vette észre, hogy a csecsemő nem hall, később pedig, amikor már beszélnie kellett volna, kiderült számukra, hogy néma is. Ettől kezdve borzadva tekintettek rá, akár egy szörnyetegre, távol tartották maguktól és a halálát kívánták. A nyomorúságban élő lány 30 éves kora körül hirtelen ösztönzést érzett, hogy egy átutazóban lévő szekeres csoporthoz csatlakozzék. Azok Tonnerre-ig (pagus Tornatensis) el is vitték, de ott ki-ki ment a maga útjára, s őt egy útkereszteződésben magára hagyták. Ekkor Jézus – láthatatlanul – elvezette Chablis-ba, Szent Márton küszöbére (ad limina S. Martini). A lány belépett a templomba, s amikor az oltárhoz ért, az öröknek ujjaival elmutogatta, hogy süketnéma, azok pedig Szent Márton kegyelmébe ajánlották, és megengedték, hogy az előcsarnokban aludjon a többi zarándokkal együtt. Éjjel a lánynak szörnyű látomása volt, megjelent neki az ördög kénkőves lángokat okádva, és tüzes harapófogóval ki akarta tépni a nyelvét. Ő rémületében artikulálatlan hangon kiabálni kezdett, mire mindenki fölébredt. Ekkor egy második látomásban a templomból menet indult felé egy hófehér hajú, ragyogó arcú öregember vezetésével. Az ördög menten elkotródott, a tekintélyes öreg pedig megnyugtatta: „Genovéva, leányom, ne félj! Márton vagyok, kéresemre az Úr Jézus Krisztus meggyógyít téged.” Kezével könnyedén a lány tarkójára ütött, mire annak szájából valódi vér kezdett folyni, majd értelmes szavakkal megszólalt: „Szent Márton, segíts!”. Amikor bevitték a templomba, a füléből is patakzani kezdett a vér. Ekkor hálát adott Szent Mártonnak, hogy nemcsak beszélni, hanem hallani is képes, az örök pedig hálaadó énekekkel dicsőítették Istent, hogy szolgálja révén ilyen csodát tett. A lány már csak azon töprengett, hogy valóban a Genovéva nevet kapta-e a keresztségben, ahogy Márton szólította. Kis idő múltán öccseinek szolgálója betért a templomba imádkozni, mit sem tudva a csodáról. (A testvérek nevének tapintatos elhallgatásáról már volt szó.) Amikor észrevette, hogy a lány beszél, és Istent dicséri, meglepetten felkiáltott: „Íme, úrnőmet, Genovévát, uramnak, a néhai Hungarius comesnek a lányát, akit születé-

⁶ Maurice COENS, *Un miracle posthume de S. Martin à Chablis*, Analecta Bollandiana, 50(1932), 284–294.

sétől fogva süketnémának ismertem, most beszélni hallom!” A gyógyulást Szent Márton érdemének tulajdonította, s alig várta, hogy hírül adhassa a rokonságnak, és ország-világ előtt hirdethesse Isten dicséretére és dicsőségére, valamint Szent Márton tiszteletére.

Az *Ernst-kódex*ben Genovéva apját Hungariusnak hívják. Bartoniek Emma nem ismerte M. Coens tanulmányát, amikor az OSZK kódexkatalógusát készítette,⁷ de a névalak nem foglalkoztatta, csak implicitet és explicitet adott a csoda leírásakor.⁸ Bálint Sándor viszont az *Ünnepi kalendárium*ban a csodát magyarországi eredetűnek véli: „Egy XIII. (!) században írt hazai kódex [Szent Márton] életét és legendáját is elmondja. Utolsó története egy magyar gróf (hungarus [!] comes) süketnéma lányának a szent sírjánál való csodálatos gyógyulását adja elő.”⁹ Nem tudom, hogy Bálint Sándor honnan értesült az *Ernst-kódex*ben rejtőző szöveghelyről, amelyben egy magyar gróf feltűnése – a teljes szöveg ismeretében – mindenképpen gyanús.

Én magam először egy XII. századi salzburgi eredetű kódexben találtam párhuzamot a szöveghez.¹⁰ A Berlinben őrzött kötet megfelelő részéről beszerzett másolat szerint az adott helyen Hungerius alak áll. Megnyugodva gondoltam hát, hogy a Hungarius névváltozat a magyar másoló szüleménye. Ezután akadtam rá Coens kitűnő tanulmányára és a szöveg kritikai kiadására. Hét kódex alapján adta ki a csodát, de még négy másikat is ismert. (A jelzett salzburgi eredetű kódex, az *Ernst-kódex* és a grazi Egyetemi Könyvtár 282. sz., Seckauból származó kódexe nincs köztük.) Coens mutatott rá arra az érdekességre is, hogy jöllehet a szöveg a IX. században Chablis környékén készült, egyetlen franciaországi változata sem maradt fenn, délnémet és osztrák területeken viszont, különösen a XII. században, kimondottan népszerű volt. A kritikai kiadás ismeretében elmondhatjuk, hogy az *Ernst-kódex*-beli változat minden kritikus ponton megegyezik a Passaútól nem messze fekvő aldersbachi ciszterci¹¹ és a windbergi premontrei¹² kolostorokból származó XII. századi szövegekkel. Valószínűleg ezen a környéken kell keresni az *Ernst-kódex* mintapéldányát is. Mindkét kódexben Hungarius névalak szerepel, ez sem hazai találmány tehát, hanem a XII. század eleji Bajorországban csengett ismerősebbnek, mint az értelmetlen Hungerius.

A következőkben az *Ernst-kódex* szövegét közöljük, támaszkodva az idézett kritikai kiadás eredményeire. Fettel azokat a pontokat emeltük ki, amelyeken a két Passau-közeli kódex és az *Ernst-kódex* szövege egymással azonos, s egyúttal eltér az összes többi kódexétől.

⁷ Emma BARTONIEK, *Codices manu scripti Latini: Codices Latini medii aevi*, I, Bp., Museum Nationalis Hungarici, 1940.

⁸ BARTONIEK, *i. m.*, 431, 103v–106r.

⁹ BÁLINT Sándor, *Ünnepi kalendárium*, Bp., Szent István Társulat, 1977, II, 456.

¹⁰ Berlin, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, Theol. Lat. Qu. 268, 192r–194v.

¹¹ München, Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Lat. 2566, 92r–94r.

¹² München, Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Lat. 22251, 53v–54v.

De puella ab ortu nativitatis sue surda et muta

[1] (fol. 103^v) Dominus ac Salvator noster Iesus Christus, redemptor¹³ humani generis, qui cum Deo¹⁴ Patre Sanctoque Spiritu pari potentia divinę maiestatis, animas (fol. 104^r) diabolica fraude deceptas a contagione multiplici diversorum vitiorum male sanas, per suffragia sanctorum suorum fideli devotione expetita iugiter sanare non cessat, ipse dudum qualiter evidens et admirabile signum per sui eximii confessoris, beati Martini suffragia fecerit, edicere appetamus.

[2] Quędam puella in Lignonensium¹⁵ parochia non infimis parentibus secundum seculi dignitatem fuit nata surda et muta. In cuius ortu cum parentes ipsius congratulari ei arbitrarentur, ut mos est nobilium, pro incremento suę sobolis multiplicandę, pręsertim cum esset matri primogenita, in ipsius vagitu infantis intellexerunt eam carere penitus sensus audiendi. Et cum iam adulta ętas adveniret qua loqui debuisset, facultas ei loquendi omnino denegata habebatur. Quapropter parentes eandem puellam, velut monstrum quoddam¹⁶ ac animal brutum habere cęperunt et vilius quam¹⁷ unius ancillarum mancipium procul a se abiecerunt, devoentes eam (fol. 104^v) potius mori, quam sic monstruose ad improperium eorum vivere.

[3] Quę cum essetin xxx^{mo}¹⁸ iam fere ętatis suę anno, omni solatio parentum destituta, visum est ei sensuali intellectu quibusdam transeuntibus ac plaustra vehentibus comitem **se debere** fieri, et qua[qua]¹⁹ vellent ire pariter cum eis comitari. Qui cum pagum Turnacensem²⁰ ingressi fuissent, et unusquisque ad negotium sibi aptam viam eligeret, in medio **campitorum**²¹ velut **inrationale animal** absque ullo humano solatio destitutam reliquerunt. Sed qui cęcum a nativitate **Syloam** misit lumenque ei plenissime dare disposuit²², ipse pręducem se ei invisibiliter exhibuit, donec ad limina sancti Martini, scilicet ad vicum Capaleiam²³, ubi venerandum corpus eiusdem domni Martini quiescebat, recto tramite perventa²⁴ est.

¹³ redemptor] redemptor *sup. lin. add. p.*

¹⁴ Deo] *om.*

¹⁵ Langres (Lingonensis) püspöki székhely a mai Haute-Marne megyében, ÉK Franciaországban.

¹⁶ quoddam] quodam *postsup. lin. add. d*

¹⁷ quam] *post add.*

¹⁸ in xxx^{mo}] xxx *post sup. lin. add. in ...mo*

¹⁹ quaqua] *post falsedel. qua*

²⁰ Turnacensem] recte: Tornatensem. Tonnerre (pagus Tornatensis) település Yonne megyében.

²¹ campitorum] campitorum *sup. lin. false corr. a in o*

²² Cf. Joh. 9.

²³ Capaleiam] recte: Capoleiam. Chablis (Capoleia) település Yonne megyében, Auxerre-tól kb. 20 km-re.

²⁴ perventa] *post false corr. n in c*

[4] Quę cum ad aram ipsius sancti adveniret, et coram **astantibus** eiusdem sepulchri custodibus indiciis digitorum ac manum sese, ut poterat, mutam ac surdam ostenta(fol. 105^r)ret,²⁵ secreta devotione mentis solitę sancti Martini clementię eam adiuvari commendaverunt, et ante fores eiusdem ecclesię in porticu cum cęteris adventantibus peregrinis decubare permiserunt. Intempesta autem nocte, cum cęteri hinc inde somno opprimerentur, eidem puellę visus est diabolus aspectu terribilis, ore et naribus piceum ac sulphureum ignem cepit evomere, et ferreos ac ignitos manibus suis uncinosos tentare, cum quibus minabatur linguam a faucibus ipsius abstrahere. Unde²⁶ nimium perterrita, voces licet confusas exprimere sublime²⁷ cepit. A²⁸ quibus cum circumcirca dormientes peregrini excitatiessent, etiam et custodes ecclesię ab stratu suo **surrexissent**, attoniti admirabantur cuius heę tam terribiles **voces audirentur**.

[5] Verum cum nulla facultas eidem puellę evadendi ante tot diabolicos terrores videretur, apparuit processio ab ecclesia senis adinstar nivis cesariem capitis habentis candidam, vultu decorus, oculis stellantibus²⁹, stola candidissima (fol. 105^v) indutus. Ante cuius aspectum diabolus cum omnibus suis machinamentis mox confusus abcessit, relinquens³⁰ feęda vestigia. Idem autem vir spectabilis senex, dum proximus eidem [puellę]³¹ astaret, miti eam affatu compellare cepit, dicens: „Genofeva³², noli³³ filia timere. Ego sum Martinus, per quem Dominus Iesus Christus tibi sanitatem reddere **dignatus est**.” Quam ictu lenissimo inter scatpulas dum manu sua sancta feriret, sanguis concretus ex ore illius effluxit, ac rationali voce pariter tunc primum proclamans³⁴: „Sancte Martine, domne meus, adiuva!” Adstabant vero ibi iam custodes cum lumine accenso nichil videntes preęter eam **exceptis peregrinis** hinc inde admirando **obstupescantibus**. Continuo eam ecclesiam³⁵ introduxerunt et ab utriusque auribus rivum sanguinis decurrere viderunt ipsamque audierunt dicentem: „Deogratias, quia per beati Martini suffragia sensum audiendi pariter et loquendi modo primitus ab ortu nativitatis meę adepta sum.” Custodes autem communiter (fol. 106^r) ymnos et laudes decantantes benedixerunt Deum, qui per servum suum talia operari dignatus est.

[6] Quę cum hesitaret utrum proprio nomine vocitata in baptismate fuerit Genofeva,³⁶ veluti se inclamantem a sancto Martino audierat, modicum post

²⁵ ostentaret] *corr. ex ostentarat (a in e)*

²⁶ Unde] *post false corr. U in I*

²⁷ sublime] *post sup. lin. add. in*

²⁸ A] E *corr. in A*

²⁹ stellantibus] *post sup. lin. corr. i in e*

³⁰ relinquens] *reliquens post sup. lin. add. n*

³¹ puellę] *om.*

³² Genofeva] *post sup. lin. corr. Genovefa*

³³ noli] *post sup. lin. add. o*

³⁴ proclamans] *post sup. lin. corr. ns in it*

³⁵ ecclesiam] *post add. in*

³⁶ Genofeva] *post sup. lin. corr. vefa*

tempus una ancillarum famula suorum fratrum, quorum nomina melius reticere quam edicere iudicamus, causa orationis ad eundem locum advenit, quę penitus eam ibi fuisset, et causam huius rei ignorabat. Quam dum loquentem aperte laudesque Deo referre adniverteret, continuo exclamare cepit, dicens: „Ecce dominam meam Genofevam,³⁷ filiam domini mei Hungarii³⁸ quondam comitis, loquentem nunc merita sum audire, quam ab ortu nativitatis mutam **pariter et surdam** noveram. Super **quam** evidentissimam domni Martini virtutem prædicabilem factam cerno, et omnibus eiusdem parentibus id nuntiare exopto, ac cunctis populis divulgare opinatissimum percenseo, ad laudem et gloriam omnipotentis Dei, et ad recolendam venerabilem virtutem beati Martini.” Amen.

³⁷ Genofevam] *post sup. lin. corr.* vefam

³⁸ Hungarii] *orig.* Hungerii